

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ ΔΗΜΗΤΡΑΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΙ κατά ΕΛΛΑΔΑΣ (αριθ.2)

(Προσφυγές αριθ. 34207/08 και 6365/09)

ΑΠΟΦΑΣΗ

ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ

3 Νοεμβρίου 2011

Η παρούσα απόφαση θα καταστεί οριστική σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται από το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης. Μπορεί να υποστεί τυπικές διορθώσεις.

**Μεταφραστική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα
SERVICE DES TRADUCTIONS DU MINISTERE DES AFFAIRES ETRANGERES
DE LA REPUBLIQUE HELLENIQUE, ATHENES
HELLENIC REPUBLIC, MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, TRANSLATION
SERVICE, ATHENS**

Στην υπόθεση Δημητράς και λοιποί κατά Ελλάδα (αριθ.2),

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (πρώτο τμήμα), συνεδριάζοντας σε τμήμα, η σύνθεση του οποίου έχει ως εξής:

Nina Vajić, *πρόεδρος,*

Elisabeth Steiner,

Khanlar Hajiyev,

Mirjana Lazarova Trajkovska,

Julia Laffranque,

Λινός-Αλέξανδρος Σισιλιάνος,

Erik Møse, *δικαστές,*

και Søren Nielsen, *γραμματέας τμήματος.*

Αφού διασκέφθηκε σε συμβούλιο στις 11 Οκτωβρίου 2011,

Εκδίδει την πιο κάτω απόφαση, η οποία ελήφθη την ημερομηνία αυτή:

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση έχει εισαχθεί με δύο προσφυγές (αριθ. 34207/08 και 6365/09) στρεφόμενες κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας από τρεις υπηκόους του Κράτους αυτού, τους κυρίους Παναγιώτη Δημητρά, Γρηγόρη Βαλλιανάτο και την κυρία Ναυσικά Παπανικολάτου («οι προσφεύγοντες»), οι οποίοι προσέφυγαν ενώπιον του Δικαστηρίου στις 22 Ιουλίου 2008 και 3 Φεβρουαρίου 2009 αντίστοιχα, δυνάμει του άρθρου 34 της Σύμβασης για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»).

2. Οι προσφεύγοντες εκπροσωπούνται από το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, μέλος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι. Η Ελληνική Κυβέρνηση («η Κυβέρνηση») εκπροσωπήθηκε από τους απεσταλμένους του αντιπροσώπου της, κύριο Σ.

Σπυρόπουλο, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, κυρία Γ. Παπαδάκη, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, και τις κυρίες Ζ. Χατζηπαύλου και Σ. Τρέκλη, δικαστικούς αντιπροσώπους του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ιδίως ότι υπήρξε παραβίαση των δικαιωμάτων τους που εγγυώνται τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης.

4. Στις 3 Ιουνίου 2010, η αντιπρόεδρος του πρώτου τμήματος αποφάσισε να κοινοποιήσει στην Κυβέρνηση τις αιτιάσεις τις ελκόμενες από τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης. Όπως επιτρέπει το άρθρο 29 § 3 της Σύμβασης, αποφασίσθηκε επιπλέον ότι το τμήμα θα αποφαινόταν συγχρόνως επί του παραδεκτού και επί της ουσίας των προσφυγών.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

I. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

5. Οι προσφεύγοντες είναι οι νόμιμοι εκπρόσωποι της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι, μίας μη κυβερνητικής οργάνωσης η οποία δραστηριοποιείται στον πεδίο της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Με την ιδιότητα αυτή, συμμετείχαν είκοσι τρεις φορές, μεταξύ 7 Ιανουαρίου και 4 Ιουλίου 2008, και οκτώ φορές, μεταξύ 29 Ιουλίου και 18 Δεκεμβρίου 2008, ως μάρτυρες, στο ακροατήριο ή σε δικαστικό συμβούλιο, σε ποινικές διαδικασίες οι οποίες παρουσίαζαν ενδιαφέρον για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Οι προσφεύγοντες παρουσιάζονταν είτε ενώπιον του ανακριτή, ή ενώπιον του εισαγγελέα, ή ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου προκειμένου να εξετασθούν ως μάρτυρες, γεγονός που συνεπαγόταν ότι έπρεπε, σύμφωνα με το άρθρο 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας, να ορκιστούν.

6. Κάθε φορά, η δικαστική αρχή καλούσε τους προσφεύγοντες να θέσουν το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκιστούν. Οι προσφεύγοντες αναγκάστηκαν να ενημερώσουν την εν λόγω αρχή ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και ότι επιθυμούσαν συνεπώς να δώσουν πολιτικό όρκο. Δυνάμει του άρθρου 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας, το αρμόδιο δικαστικό όργανο έκανε κάθε φορά δεκτό το αίτημά τους.

7. Στις 11 Μαρτίου 2008, ο πρώτος προσφεύγων είχε εξετασθεί ως μάρτυρας από το πρωτοδικείο Σερρών στα πλαίσια μίας διαδικασίας ασφαλιστικών μέτρων. Σύμφωνα με τα πρακτικά της συζήτησης, είχε εξετασθεί ενόρκως από το αρμόδιο δικαστήριο. Από το φάκελο δεν προκύπτει εάν ζήτησε από το δικαστήριο να δώσει πολιτικό όρκο.

8. Δύο φορές, κατά τη διάρκεια εξέτασης που δεν απαιτούσε ορκοδοσία, οι προσφεύγοντες αναγκάστηκαν να δηλώσουν ότι είναι άθεοι προκειμένου να ζητήσουν τη διόρθωση του τυποποιημένου κειμένου «χριστιανός ορθόδοξος» επί του εντύπου των αντίστοιχων πρακτικών.

9. Σε ό,τι αφορά τις ποινικές διαδικασίες που δεν διεξήχθησαν δημοσίως, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, η πρόσβαση στα έγγραφα της δικογραφίας δεν επιτρέπεται πριν την περάτωση της ανάκρισης. Προσκομίζουν σε αυτές τις περιπτώσεις ορισμένα έντυπα πρακτικών που περιέχουν ένα τυποποιημένο κείμενο στο οποίο η λέξη «χριστιανός ορθόδοξος» έχει διαγραφεί και αντικατασταθεί από τη λέξη άθεος.

II. ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ

A. Το Σύνταγμα

10. Το άρθρο 13 του ελληνικού Συντάγματος προβλέπει:

«1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.

5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.»

B. Ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας

11. Οι εφαρμοστέες διατάξεις του κώδικα ποινικής δικονομίας προβλέπουν:

Άρθρο 145

Διόρθωση και συμπλήρωση της απόφασης, της διάταξης και των πρακτικών

«1. Όταν στην απόφαση ή στη διάταξη υπάρχουν λάθη ή παραλείψεις που δεν δημιουργούν ακυρότητα, ο δικαστής που τις εξέδωσε διατάσσει αυτεπαγγέλτως ή με αίτηση του εισαγγελέα ή κάποιου από τους διαδίκους τη διόρθωση ή συμπλήρωσή τους, αν

δεν μεταβάλλονται ουσιαστικά και δεν αλλοιώνεται η αληθινή εικόνα αυτών που πράγματι συνέβησαν στο ακροατήριο.

2. Η διόρθωση ή η συμπλήρωση μπορεί να αφορά, εκτός από τις άλλες παραλείψεις, και τα όσα αναφέρονται ως προς την ταυτότητα του κατηγορουμένου, τη συμπλήρωση του ανεπαρκούς αιτιολογικού και τη διευκρίνιση του διατακτικού της απόφασης (...)

3. Μέσα σε είκοσι ημέρες από την (...) καταχώριση στο ειδικό βιβλίο καθαρογραμμένων πρακτικών είναι δυνατό να ζητηθεί από τους διαδίκους και τον εισαγγελέα ή προκληθεί αυτεπαγγέλτως από το δικαστή η διόρθωση των λαθών που υπάρχουν στα πρακτικά ή η συμπλήρωση των ελλείψεων αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της παρ.1.»

Άρθρο 217

Εξακρίβωση της ταυτότητας του μάρτυρα

«Ο μάρτυρας, πριν καταθέσει, καλείται να δηλώσει το όνομα και το επώνυμό του, τον τόπο της γέννησης και της κατοικίας του, την ηλικία και τη θρησκεία του (...).»

Άρθρο 218

Όρκος των μαρτύρων στο ακροατήριο

«1. Κάθε μάρτυρας οφείλει, πριν εξεταστεί στο ακροατήριο, να ορκιστεί δημόσια, θέτοντας το δεξιό του χέρι στο ιερό ευαγγέλιο, τον εξής όρκο: «Ορκίζομαι στο Θεό να πω με ευσυνειδησία όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε. Αν δεν τηρηθεί η διάταξη αυτή, η διαδικασία είναι άκυρη.»

(...))»

Άρθρο 220

Όρκoi αλλόθρησκων

«1. Αν ο μάρτυρας πιστεύει σε θρησκεία αναγνωρισμένη ή απλώς ανεκτή από το κράτος και σ' αυτήν υπάρχει γνωστός τύπου όρκου, ο τύπος αυτός είναι έγκυρος στην ποινική διαδικασία.

2. Αν ο μάρτυρας πιστεύει σε θρησκεία που δεν επιτρέπει τον όρκο, καθώς και αν εκείνος που ανακρίνει ή το δικαστήριο πειστεί ύστερα από σχετική δήλωση του μάρτυρα ότι αυτός δεν πιστεύει σε καμία θρησκεία, ο όρκος που δίνεται είναι ο ακόλουθος: «Δηλώνω επικαλούμενος την τιμή μου και τη συνείδησή μου ότι θα πω όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε.»

Άρθρο 335

«1. Εκείνος που διευθύνει τη συζήτηση μπορεί, αν το κρίνει δικαιολογημένο, να επιτρέψει σε εξαιρετικές περιπτώσεις να επανορθωθεί πριν από το τέλος της διαδικασίας κάποια παράλειψη στην οποία υπέπεσε ο εισαγγελέας ή ο δημόσιος κατήγορος ή ένας από τους διαδίκους.

2. Εναντίον των διατάξεων που εκδίδονται από τον πρόεδρο κατά τα άρθρα 141 παρ.2, 333, 334, της παρ.1 αυτού του άρθρου και των άρθρων 337 παρ.2 και 359 μπορεί να ασκηθεί αμέσως προσφυγή σε ολόκληρο το δικαστήριο.»

Γ. Ο Αστικός Κώδικας

12. Πρέπει ομοίως να ληφθούν υπόψη οι ακόλουθες διατάξεις του Αστικού Κώδικα:

Άρθρο 57

«Όποιος προσβάλλεται παράνομα στην προσωπικότητά του έχει δικαίωμα να απαιτήσει να αρθεί η προσβολή και να μην επαναληφθεί στο μέλλον (...).

Αξίωση αποζημίωσης σύμφωνα με τις διατάξεις για τις αδικοπραξίες δεν αποκλείεται.»

Άρθρο 59

«Στις περιπτώσεις των δύο προηγούμενων άρθρων το δικαστήριο με την απόφασή του, ύστερα από αίτηση αυτού που έχει προσβληθεί και αφού λάβει υπόψη το είδος της προσβολής, μπορεί επιπλέον να καταδικάσει τον υπαίτιο να ικανοποιήσει την ηθική βλάβη αυτού που έχει προσβληθεί. Η ικανοποίηση συνίσταται σε πληρωμή χρηματικού ποσού, σε δημοσίευμα ή σε οτιδήποτε επιβάλλεται από τις περιστάσεις.»

Δ. Ο Εισαγωγικός Νόμος του αστικού κώδικα

13. Το άρθρο 105 του εισαγωγικού νόμου του αστικού κώδικα έχει ως εξής:

«Για παράνομες πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων του δημοσίου κατά την άσκηση της δημόσιας εξουσίας που τους έχει ανατεθεί, το

δημόσιο ενέχεται σε αποζημίωση, εκτός αν η πράξη ή η παράλειψη έγινε κατά παράβαση διάταξης, που υπάρχει για χάρη του γενικού συμφέροντος. Μαζί με το δημόσιο ευθύνεται είς ολόκληρον και το υπαίτιο πρόσωπο, με την επιφύλαξη των ειδικών διατάξεων για την ευθύνη των υπουργών.»

14. Η διάταξη αυτή καθιερώνει την έννοια της ειδικής αδικοπραξίας δημοσίου δικαίου, θεσπίζοντας μία εξωσυμβατική ευθύνη του Δημοσίου. Αυτή η ευθύνη είναι αποτέλεσμα παρανόμων πράξεων ή παραλείψεων. Οι συγκεκριμένες πράξεις μπορούν να είναι, όχι μόνον νομικές, αλλά και υλικές πράξεις της διοίκησης, συμπεριλαμβανομένων και των καταρχήν μη εκτελεστών πράξεων. Το παραδεκτό της αγωγής αποζημίωσης υπόκειται σε μία προϋπόθεση: τον παράνομο χαρακτήρα της πράξης ή της παράλειψης.

Ε. Ο Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας

15. Το εφαρμοστέο τμήμα του άρθρου 408 του κώδικα πολιτικής δικονομίας προβλέπει:

«Πριν εξεταστεί ο μάρτυρας οφείλει να ορκισθεί. Προς τούτο ερωτάται, αν προτιμά να δώσει θρησκευτικό ή πολιτικό όρκο.

(...)»

ΣΤ. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας

16. Στην απόφασή της αριθ. 285/2001, η ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας έκρινε:

«Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, με την οποία προστατεύεται προεχόντως το ενδιάθετο φρόνημα του ατόμου αναφορικά με το θείο από κάθε κρατική επέμβαση, περιλαμβάνει,

μεταξύ άλλων, και το δικαίωμα του ατόμου να μην αποκαλύπτει το θρήσκευμα που ακολουθεί ή τις θρησκευτικές εν γένει πεποιθήσεις του. Κανένας δεν μπορεί να εξαναγκασθεί με οποιονδήποτε τρόπο, να αποκαλύψει είτε αμέσως είτε εμμέσως, το θρήσκευμα ή τις θρησκευτικές εν γένει πεποιθήσεις του, υποχρεούμενος σε πράξεις ή παραλείψεις από τις οποίες θα τεκμαίρεται η ύπαρξη ή η ανυπαρξία τους. Και καμία κρατική αρχή ή κρατικό όργανο δεν επιτρέπεται να επεμβαίνουν στον απαραβίαστο, κατά το Σύνταγμα, χώρο αυτό της συνείδησης του ατόμου και να αναζητούν το θρησκευτικό του φρόνημα, πολύ δε περισσότερο να επιβάλλουν την εξωτερίκευση των όποιων πεποιθήσεων του ατόμου αναφορικά με το θείο. Διάφορο δε είναι το ζήτημα της οικειοθελούς προς τις κρατικές αρχές γνωστοποίησης του θρησκευάτος του ατόμου, η οποία όμως γίνεται με πρωτοβουλία του και για την άσκηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η έννομη τάξη για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας (π.χ. η μη εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων για λόγους συνειδησιακής αντίρρησης, η απαλλαγή από τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών και από συναφείς σχολικές υποχρεώσεις, όπως ο εκκλησιασμός και η ομαδική προσευχή, η ίδρυση ναού ή ευκτηρίου οίκου, η ίδρυση σωματείου θρησκευτικού χαρακτήρα κλπ.).

(...)

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΝΟΜΟ

I. ΣΥΝΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

17. Λαμβανομένης υπόψη της ομοιότητας των προσφυγών ως προς τα πραγματικά περιστατικά και το ζήτημα ουσίας που θέτουν, το

Δικαστήριο αποφασίζει να τις συνενώσει και να τις εξετάσει από κοινού σε μία μόνο απόφαση.

**Π. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 8, 9, 13
ΚΑΙ 14 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ**

18. Οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι πολυάριθμες φορές, κατά τις διαδικασίες ορκοδοσίας ενώπιον των δικαστικών αρχών, αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους. Επιπλέον, παραπονούνται ότι δε διέθεταν στο εθνικό δίκαιο κανένα ένδικο μέσο μέσω του οποίου θα μπορούσαν να προβάλουν τις αιτιάσεις τους τις ελκόμενες από την εικαζόμενη παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας τους. Οι προσφεύγοντες επικαλούνται τα άρθρα 8, 9, 13 και 14 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο θα εξετάσει τις αιτιάσεις τους μόνο υπό το πρίσμα των εφαρμοστέων εν προκειμένω διατάξεων, ήτοι τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης. Τα εν λόγω άρθρα έχουν ως εξής:

Άρθρο 9

«1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ'ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενο έτερων περιορισμών πέραν των προβλεπόμενων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την

προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»

Άρθρο 13

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη (...) Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερία παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των.»

A. Επί του παραδεκτού

19. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει το απαράδεκτο των αιτιάσεων αυτών διότι οι προσφεύγοντες δεν εξάντλησαν τα εθνικά ένδικα μέσα. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι οι προσφεύγοντες είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν προσφυγή, στη βάση του άρθρου 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας, κατά της πράξης του προέδρου του δικαστηρίου που τους είχε κάθε φορά καλέσει να ορκιστούν. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι με αυτή την προσφυγή οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την υποχρέωση ορκοδοσίας, όπως αυτή προβλέπεται στον κώδικα ποινικής δικονομίας, επικαλούμενοι οποιονδήποτε λόγο έκριναν εφαρμοστέο υπό αυτή την έννοια. Η Κυβέρνηση προσκομίζει αντίγραφο της απόφασης αριθ. 935/2000 του Άρειου Πάγου στην οποία το ανώτατο εθνικό δικαστήριο αναφέρεται στο άρθρο 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας δεχόμενο ότι ο αναιρεσείων μπορούσε να έχει ασκήσει προσφυγή, κατά τη διαδικασία ενώπιον του κατώτερου δικαστηρίου, κατά των δικονομικών διατάξεων που εξέδωσε ο πρόεδρος του δικαστηρίου χωρίς, κατά τους ισχυρισμούς, να δοθεί ο λόγος στον αναιρεσείοντα ή το συνήγορό του.

20. Οι προσφεύγοντες ανταπαντούν ότι η προβληθείσα από την Κυβέρνηση προσφυγή δεν ήταν αποτελεσματική.

21. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι η εν λόγω ένσταση συνδέεται στενά με την ουσία των αιτιάσεων που διατύπωσαν οι προσφεύγοντες στο πεδίο των άρθρων 9 και 13 της Σύμβασης και αποφασίζει να τη συνενώσει με την επί της ουσίας εξέταση.

22. Το Δικαστήριο διαπιστώνει επιπλέον ότι οι αιτιάσεις οι ελκόμενες από τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης δεν είναι προδήλως αβάσιμες υπό την έννοια του άρθρου 35 § 3 α) της Σύμβασης. Σημειώνει επιπλέον ότι αυτές δεν προσκρούουν σε κανέναν άλλο λόγο απαραδέκτου. Πρέπει επομένως να κηρυχθούν παραδεκτές.

B. Επί της ουσίας

1. Θέσεις των διαδίκων

α) Η Κυβέρνηση

23. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι εν προκειμένω δεν υπήρξε επέμβαση στην άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας των προσφευγόντων. Θεωρεί ότι η διαδικασία ορκοδοσίας ενώπιον των δικαστικών αρχών, όπως αυτή περιγράφεται στις εφαρμοστέες διατάξεις του κώδικα ποινικής δικονομίας, δεν είναι αντίθετη προς την ελευθερία της θρησκείας. Εκτιμά ότι ακόμα και στην περίπτωση που η εν λόγω ελευθερία περιοριζόταν από την επιβαλλόμενη στον ενδιαφερόμενο υποχρέωση να επιλέξει ανάμεσα στο θρησκευτικό και τον πολιτικό όρκο, ο εν λόγω περιορισμός αιτιολογείται από τον σκοπό της διασφάλισης της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Η Κυβέρνηση εκτιμά ότι η κατάργηση του θρησκευτικού όρκου και η αντικατάστασή του με τον πολιτικό όρκο, όπως αφήνουν να εννοηθεί οι προσφεύγοντες, δε θα συνιστούσε κατάλληλο μέτρο για την εγγύηση της ακρίβειας των μαρτυριών και των καταθέσεων των ατόμων μέσα στα πλαίσια της ποινικής δίκης. Προσθέτει ότι η δυνατότητα επιλογής μεταξύ

του θρησκευτικού και του πολιτικού όρκου είναι αναγκαία καθώς κάθε άτομο, σύμφωνα με την προσωπικότητά του, την παιδεία του και τον τρόπο που αντιλαμβάνεται τον κόσμο, μπορεί να αισθανθεί ότι δεσμεύεται είτε από την τιμή του, είτε από τα θρησκευτικά αισθήματά του.

24. Η Κυβέρνηση θεωρεί ότι η επιλογή μεταξύ διαφορετικών τύπων θρησκευτικού ή πολιτικού όρκου, την οποία προβλέπει το άρθρο 220 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας, δε συνεπάγεται απαραίτητως ότι το αρμόδιο δικαστικό όργανο υποχρεώνει κάθε φορά τον ενδιαφερόμενο να αποκαλύψει αν είναι χριστιανός ορθόδοξος ή όχι. Αυτός δε χρειάζεται παρά να επιλέξει μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού όρκου προκειμένου να εκπληρώσει τα καθήκοντά του μέσα στα πλαίσια της ποινικής δίκης. Σε ό,τι αφορά την προκειμένη περίπτωση, η Κυβέρνηση σημειώνει ότι δεν μπορεί να γνωρίζει τις ακριβείς συνθήκες υπό τις οποίες διεξήχθη κάθε επίδικη διαδικασία. Προσθέτει ότι, κατά τη συνήθη πρακτική, ο δικαστής επί ποινικών διαδικασιών δεν καλεί τον ενδιαφερόμενο να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους δεν επιθυμεί να δώσει θρησκευτικό όρκο. Σε κάθε περίπτωση, το άρθρο 145 του κώδικα ποινικής δικονομίας προβλέπει τη δυνατότητα διόρθωσης δικαστικών αποφάσεων, διατάξεων και πρακτικών, σε περίπτωση λαθών.

β) Οι προσφεύγοντες

25. Οι προσφεύγοντες αντικρούουν τις θέσεις της Κυβέρνησης. Υποστηρίζουν καταρχήν ότι η διατύπωση των άρθρων 217, 218 και 220 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας προσβάλλει την ελευθερία της θρησκείας λόγω του γεγονότος ότι υπονοείται ότι ο μάρτυρας είναι καταρχήν χριστιανός ορθόδοξος. Συνεπώς, ο ενδιαφερόμενος πρέπει να αποκαλύψει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του προκειμένου να μη δώσει τον προβλεπόμενο από το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας θρησκευτικό όρκο.

26. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά τις συνθήκες της παρούσας υπόθεσης, οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ότι αναγκάστηκαν κάθε φορά να δηλώσουν ενώπιον των δικαστικών αρχών ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι προκειμένου να δώσουν πολιτικό όρκο. Επιπλέον, αναγκάστηκαν να εξωτερικεύσουν τα θρησκευτικά αισθήματά τους προκειμένου να ζητήσουν την απαλοιφή του τυποποιημένου κειμένου «χριστιανός ορθόδοξος» που περιεχόταν στα έντυπα των πρακτικών. Τέλος, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι το άρθρο 145 του κώδικα ποινικής δικονομίας προβλέπει, βέβαια, τη διόρθωση των επίδικων πρακτικών. Εν τούτοις, το στοιχείο αυτό δεν μπορεί να θεραπεύσει εκ των υστέρων το γεγονός ότι ήδη αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους δημοσίως ή κεκλεισμένων των θυρών.

2. Εκτίμηση του Δικαστηρίου

α) Γενικές αρχές

27. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, όπως προστατεύεται από το άρθρο 9, η ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας αποτελεί ένα από τα θεμέλια μίας «δημοκρατικής κοινωνίας» υπό την έννοια της Σύμβασης. Η ελευθερία αυτή συγκαταλέγεται, όσον αφορά τη θρησκευτική της διάσταση, μεταξύ των κύριων στοιχείων της ταυτότητας των πιστών και της αντίληψής τους όσον αφορά τη ζωή, αλλά ομοίως αποτελεί πολύτιμο αγαθό και για τους άθεους, τους αγνωστικιστές, τους σκεπτικιστές ή τους αδιάφορους. Είναι προϊόν του πλουραλισμού – ο οποίος κατακτήθηκε με επώδυνους αγώνες ανά τους αιώνες – που δεν μπορεί να διαχωρισθεί από μια τέτοια κοινωνία. Η ελευθερία αυτή συνεπάγεται ομοίως αρνητικά δικαιώματα, ιδίως την ελευθερία ενός προσώπου να ασπάζεται ή όχι μια θρησκεία και την ελευθερία να την εξασκεί ή όχι (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Κοκκινάκης κατά Ελλάδας*, 25 Μαΐου 1993, § 31, série A no. 260-A, και

Buscarini και λοιποί κατά Αγίου Μαρίνου [GC], no. 24645/94, § 34, CEDH 1999-I).

28. Επιπλέον, η ελευθερία εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων εμπεριέχει και μία άλλη αρνητική πλευρά, ήτοι το δικαίωμα του ατόμου να μην είναι αναγκασμένο να εκδηλώσει το θρήσκευμά του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και να μην είναι αναγκασμένο να ενεργεί κατά τρόπο που να είναι δυνατόν να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι έχει -ή δεν έχει- τέτοιες πεποιθήσεις. Στα μάτια του Δικαστηρίου, οι κρατικές αρχές δεν έχουν το δικαίωμα να επεμβαίνουν στον τομέα της ελευθερίας συνειδήσεως του ατόμου και να ζητούν να μάθουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του, ή να το υποχρεώνουν να εκδηλώσει τις πεποιθήσεις του όσον αφορά το θείο (βλέπε *Σοφιανόπουλος και λοιποί κατά Ελλάδας* (déc.), αριθ. 1977/02, 1988/02 και 1997/02, CEDH 2002-X). Τούτο ισχύει ακόμα περισσότερο στην περίπτωση κατά την οποία ένα πρόσωπο είναι αναγκασμένο να ενεργήσει κατ' αυτόν τον τρόπο, προκειμένου να ασκήσει ορισμένα καθήκοντα, ιδίως δε στην περίπτωση της ορκοδοσίας (*Δημητράς και λοιποί κατά Ελλάδας*, αριθ. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07 και 6099/08, § 78, 3 Ιουνίου 2010, *Αλεξανδρίδης κατά Ελλάδας*, αριθ. 19516/06, § 38, 21 Φεβρουαρίου 2008).

β) Εφαρμογή στην προκειμένη υπόθεση

29. Το Δικαστήριο σημειώνει καταρχήν ότι στην υπόθεση *Δημητράς και λοιποί* (προαναφερόμενη απόφαση), την οποία εισήγαγαν ορισμένοι από τους προσφεύγοντες της παρούσας προσφυγής και η οποία ομοίως αφορά την ορκοδοσία σε ποινικές διαδικασίες προγενέστερες από εκείνες της παρούσας υπόθεσης, αποφάνθηκε ήδη επί ζητημάτων όμοιων με εκείνα που εγείρει η παρούσα προσφυγή ως προς τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει έτσι ότι στην προαναφερόμενη απόφαση έκρινε ότι υπήρξε επέμβαση στην άσκηση από τους προσφεύγοντες της θρησκευτικής

ελευθερίας τους την οποία προστατεύει το άρθρο 9 της Σύμβασης. Ειδικότερα, δέχθηκε ότι οι προσφεύγοντες είχαν θεωρηθεί καταρχήν χριστιανοί ορθόδοξοι από τα αρμόδια δικαστήρια και ότι χρειάστηκε να αναφέρουν, είτε στο ακροατήριο ή κεκλεισμένων των θυρών ότι δεν ανήκαν σε αυτή τη θρησκεία και, ορισμένες φορές, ότι ήταν άθεοι ή άλλης θρησκείας προκειμένου να γίνει η διαγραφή του τυποποιημένου κειμένου στα πρακτικά (προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί*, § 80). Το Δικαστήριο θεωρεί ότι το ίδιο συμπέρασμα ως προς την ύπαρξη επέμβασης στην ελευθερία της θρησκείας έχει εφαρμογή στην προκειμένη υπόθεση.

30. Ως προς την αναλογικότητα της επέμβασης, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι το νομοθετικό πλαίσιο που εφάρμοσαν τα εσωτερικά δικαστήρια στην προαναφερόμενη υπόθεση, και το οποίο είναι όμοιο με εκείνο που εφαρμόστηκε στην παρούσα υπόθεση, δε συμβαδίζει με τις απαιτήσεις της θρησκευτικής ελευθερίας, όπως την εγγυάται το άρθρο 9 της Σύμβασης. Ειδικότερα, το Δικαστήριο δέχθηκε ιδίως ότι το άρθρο 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας δημιουργεί ένα είδος τεκμηρίου, σύμφωνα με το οποίο ο μάρτυρας είναι χριστιανός ορθόδοξος και επιθυμεί να δώσει θρησκευτικό όρκο (προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί*, § 84).

31. Επιπλέον, το άρθρο 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας, το οποίο προβλέπει τις εξαιρέσεις στον κανόνα που θέτει το άρθρο 218 του ίδιου κώδικα, δεν επιτρέπει την απαλλαγή του διοικούμενου από την υποχρέωση να δώσει θρησκευτικό όρκο επιλέγοντας απλώς τον πολιτικό όρκο. Κατά το Δικαστήριο, η ίδια η διατύπωση του άρθρου 220 συνεπάγεται την παροχή περισσότερο ακριβών πληροφοριών επί των θρησκευτικών πεποιθήσεων του προκειμένου να απαλλαγθεί από το τεκμήριο του άρθρου 218. Ο ενδιαφερόμενος οφείλει είτε να δηλώσει στον ποινικό δικαστή ότι είναι οπαδός μία άλλης θρησκείας την οποία αναγνωρίζει ή ανέχεται το Κράτος, προκειμένου να δώσει τον προβλεπόμενο από αυτή θρησκευτικό όρκο, ή να αποκαλύψει ότι πιστεύει

σε μία θρησκεία που δεν επιτρέπει το θρησκευτικό όρκο προκειμένου να δώσει πολιτικό όρκο. Επιπλέον, μπορεί να υποχρεωθεί να πείσει τον αρμόδιο δικαστή ότι δεν πιστεύει σε καμία θρησκεία, εφόσον επιθυμεί να δώσει πολιτικό όρκο. Τέλος, σε περίπτωση που ο ενδιαφερόμενος δεν καταφέρει να πείσει τον ανακριτή ή το δικαστήριο, από το κείμενο του άρθρου 220 προκύπτει ότι είναι υποχρεωμένος να δώσει τον όρκο που προβλέπει το άρθρο 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας. Το Δικαστήριο ομοίως παρατήρησε ότι τα άρθρα 218 και 220 του προαναφερόμενου κώδικα δεν προβλέπουν καμία εξαίρεση για τους μάρτυρες που δεν είναι αλλόθρησκοι αλλά για τους οποίους το να δώσουν τον προβλεπόμενο από το άρθρο 218 όρκο θα ήταν αντίθετο προς τις πεποιθήσεις τους. Και σε αυτή την περίπτωση, η διατύπωση των προαναφερόμενων άρθρων αφήνει να εννοηθεί ότι θα ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν έναν τύπο όρκου αντίθετα προς τις πεποιθήσεις τους (προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί*, § 85).

32. Τέλος, το Δικαστήριο σημείωσε ότι αντίθετα με τον κώδικα ποινικής δικονομίας, το άρθρο 408 του κώδικα πολιτικής δικονομίας προβλέπει ότι ο μάρτυρας δύναται, κατά βούλησή του και δίχως πρόσθετη προϋπόθεση, να επιλέξει μεταξύ του θρησκευτικού και του πολιτικού όρκου. Συνεπώς, το Δικαστήριο διαπίστωσε μία φανερή απόκλιση στο εσωτερικό δίκαιο μεταξύ των διαδικασιών αστικής και ποινικής φύσεως ως προς τη διαδικασία που ακολουθείται για την εξέταση των μαρτύρων. Πράγματι, μέσα στα πλαίσια της πρώτης και αντίθετα προς τη δεύτερη, ο νομοθέτης μερίμνησε ώστε η αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεων του ενδιαφερομένου να μην είναι απαραίτητη κατά την εξέτασή του ως μάρτυρα (προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί*, § 87).

33. Αφού εξέτασε όλα τα στοιχεία που του υποβλήθηκαν μέσα στα πλαίσια της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η Κυβέρνηση δεν εξέθεσε κανένα γεγονός ή ισχυρισμό που θα μπορούσε να οδηγήσει σε

διαφορετικό συμπέρασμα ως προς την αναλογικότητα της επέμβασης στη θρησκευτική ελευθερία των προσφευγόντων στην παρούσα περίπτωση. Το Δικαστήριο σημειώνει επί αυτού το επιχείρημα της Κυβέρνησης ως προς τη δυνατότητα των προσφευγόντων να θεραπεύσουν την προσβολή της θρησκευτικής ελευθερίας τους εισάγοντας προσφυγή στη βάση του άρθρου 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας. Παρατηρεί ότι η Κυβέρνηση δεν αναφέρθηκε σε αυτή την προσφυγή στα πλαίσια της προαναφερόμενης υπόθεσης *Δημητράς και λοιποί*. Πράγματι, κατά την περίοδο εκείνη, η Κυβέρνηση είχε μόνο υποστηρίξει ότι η χρήση της αγωγής αποζημίωσης, δυνάμει των άρθρων 57 και 59 του αστικού κώδικα σε συνδυασμό με το άρθρο 105 του εισαγωγικού νόμου του ίδιου κώδικα, θα μπορούσε να αποτελέσει αποτελεσματικό ένδικο μέσο για την αποζημίωση των προσφευγόντων λόγω της εικαζόμενης προσβολής της προσωπικότητάς τους. Ωστόσο, αυτό το ένδικο μέσο δε θεωρήθηκε αποτελεσματικό από το Δικαστήριο, μέσα στα πλαίσια εκείνης της υπόθεσης, υπό την έννοια του άρθρου 35 § 1 της Σύμβασης (προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί*, § 68). Το Δικαστήριο θεωρεί ως εκ τούτου αναγκαίο να εξετάσει αν η προσφυγή στη βάση του άρθρου 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας θα μπορούσε να θεωρηθεί αποτελεσματική και επαρκής για να θεραπεύσει την επικαλούμενη παραβίαση της ελευθερίας της θρησκείας (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Fressoz et Roire κατά Γαλλίας* [GC], αριθ. 29183/95, § 37, CEDH 1999-I).

34. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι είναι ευθύνη του Κράτους που επικαλείται τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων να αποδείξει την ύπαρξη αποτελεσματικών και επαρκών ενδίκων μέσων (*Soto Sanchez κατά Ισπανίας*, αριθ. 66990/01, § 34, 25 Νοεμβρίου 2003). Εν τούτοις, σημειώνει ότι η Κυβέρνηση προσκομίζει μόνο ένα νομολογιακό παράδειγμα εφαρμογής του άρθρου 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας, ήτοι την απόφαση αριθ. 935/2000 του Άρειου Πάγου. Ωστόσο, η απόφαση αυτή

αφορούσε ένα ζήτημα διαφορετικό από εκείνο που θέτει η παρούσα υπόθεση, ήτοι τη δυνατότητα του αναιρεσείοντα να του δοθεί ο λόγος πριν ο πρόεδρος του αρμόδιου δικαστηρίου εκδώσει ορισμένες δικονομικές διατάξεις. Επιπλέον, η προβλεπόμενη από το άρθρο 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας προσφυγή επιτρέπει μόνο την a posteriori διόρθωση της μνείας στα πρακτικά της διάταξης ορκοδοσίας. Σε κάθε περίπτωση, όπως προκύπτει από τον φάκελο, ασκώντας αυτή την προσφυγή, οι προσφεύγοντες θα έπρεπε να εξηγήσουν στο αρμόδιο δικαστήριο τους λόγους για τους οποίους δεν επιθυμούσαν να δώσουν τον προβλεπόμενο στο άρθρο 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας όρκο. Συνεπώς, θα τους είχε επιβληθεί μία υποχρέωση όμοια με εκείνη που αποτελεί την ουσία της παρούσας υπόθεσης, και την οποία το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ασυμβίβαστη προς το άρθρο 9 της Σύμβασης: να αναφέρουν πιο ακριβείς πληροφορίες για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους προκειμένου να απαλλαγούν από το τεκμήριο του άρθρου 218 και τη μη δυνατότητα να επιλέξουν απλώς τον πολιτικό όρκο (βλέπε πιο πάνω παράγραφοι 19, 30 και 31). Συνεπώς, η προσφυγή που προβάλλει εν προκειμένω η Κυβέρνηση, και η οποία βασίζεται στο άρθρο 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας, δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματική και επαρκής για τη θεραπεία της επικαλούμενης παραβίασης της ελευθερίας της θρησκείας.

35. Εν κατακλείδι, και υπό το φως των όσων προηγούνται, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει τα συμπεράσματά του στην προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί* (§ 88) και θεωρεί ότι οι εφαρμοσθείσες εν προκειμένω νομοθετικές διατάξεις, ήτοι τα άρθρα 218 και 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας, επέβαλαν στους προσφεύγοντες την αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους προκειμένου να δώσουν πολιτικό όρκο, προσβάλλοντας έτσι τη θρησκευτική ελευθερία τους. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η επίδικη επέμβαση δεν ήταν κατ'αρχήν αιτιολογημένη και ανάλογη προς τον διωκόμενο σκοπό. Η διαπίστωση αυτή δεν καθιστά

αναγκαία την ανά περίπτωση εξέταση των εξιστορούμενων από τους προσφεύγοντες συμβάντων.

36. Επιπλέον, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το άρθρο 13 παρουσιάζει στενή ομοιότητα με τον κανόνα περί εξάντλησης των εθνικών ενδίκων μέσων, ο οποίος διατυπώνεται στο άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης, και στηρίζεται στην υπόθεση ότι η εσωτερική έννομη τάξη παρέχει τη δυνατότητα πραγματικής προσφυγής, τόσο στην πράξη όσο και στο νομικό πλαίσιο, ως προς την επικαλούμενη παραβίαση (*Kudla κατά Πολωνίας* [GC], αριθ. 30210/96, § 152, CEDH 2000-XI, *Hassan et Tchaouch κατά Βουλγαρίας* [GC], αριθ. 30985/96, §§ 96-98, CEDH 2000-XI). Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω συλλογισμών του ως προς το ζήτημα της αποτελεσματικότητας της προσφυγής στη βάση του άρθρου 335 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας, και του γεγονότος ότι η Κυβέρνηση δεν υπέδειξε κανένα άλλο ένδικο μέσο που οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να ασκήσουν προκειμένου να επιτύχουν την επανόρθωση της επικαλούμενης παραβίασης στη βάση του άρθρου 9 της Σύμβασης, το Δικαστήριο καταλήγει ότι το Κράτος ομοίως δεν εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από το άρθρο 13 της Σύμβασης.

Ενόψει των όσων προηγούνται, το Δικαστήριο απορρίπτει την ένσταση της Κυβέρνησης την ελκόμενη από τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων και καταλήγει ότι εν προκειμένω υπήρξε παραβίαση των άρθρων 9 και 13 της Σύμβασης.

II. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 § 1 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

37. Οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι η παρουσία θρησκευτικών συμβόλων στις αίθουσες των δικαστηρίων και το γεγονός ότι οι Έλληνες δικαστές είναι χριστιανοί ορθόδοξοι συμβάλλουν στη δημιουργία

αμφιβολιών ως προς την αντικειμενική, αν όχι υποκειμενική, αμεροληψία τους. Επικαλούνται το άρθρο 6 § 1 της Σύμβασης, διάταξη η οποία έχει ως εξής:

«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δικαίως (...) υπό (...) δικαστηρίου (...), το οποίον θα αποφασίση (...) επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως (...)»

Επί του παραδεκτού

38. Το Δικαστήριο σημειώνει καταρχήν ότι, ακόμα κι αν υποτεθεί ότι η αιτίαση αυτή πληροί τις προϋποθέσεις παραδεκτού που προβλέπει το άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης, δεν είναι ωστόσο καθόλου τεκμηριωμένη. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το σύστημα ατομικής προσφυγής που προβλέπει το άρθρο 34 της Σύμβασης εξαιρεί τις προσφυγές που κατατίθενται μέσω *actio popularis*. Οι προσφυγές πρέπει ως εκ τούτου να κατατίθενται από άτομα που δηλώνουν θύματα μίας ή περισσότερων διατάξεων της Σύμβασης. Τα εν λόγω άτομα πρέπει να μπορούν να αποδείξουν ότι εθίγησαν άμεσα από το καταγγελλόμενο μέτρο. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι δεν αποδείχθηκε ότι υφίσταται ένας επαρκώς άμεσος δεσμός μεταξύ των προσφευγόντων ως τέτοιων και των επικαλούμενων παραβιάσεων του άρθρου 6 § 1 (βλέπε προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί*, §§ 56 και 57).

Έπεται ότι αυτό το τμήμα της προσφυγής πρέπει να απορριφθεί ως προδήλως αβάσιμο, κατ'εφαρμογή του άρθρου 35 §§ 3 α) και 4 της Σύμβασης.

IV. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 41 ΚΑΙ 46 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

39. Σύμφωνα με το άρθρο 41 της Σύμβασης,

«Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της και εάν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλομένου Μέρους επιτρέπει την ατελή μόνον επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο επιδικάζει στον ζημιωθέντα διάδικο, εφόσον συντρέχει λόγος, μία δίκαιη ικανοποίηση.»

A. Ζημία

40. Οι προσφεύγοντες αξιώνουν από κοινού και συνολικά το ποσό των 30.000 ευρώ για την ηθική βλάβη που υποστηρίζουν ότι υπέστησαν λόγω της παραβίασης της θρησκευτικής ελευθερίας τους και της απουσίας πραγματικής προσφυγής ως προς τούτο σε όλα τα συμβάντα που εκτίθενται στην παρούσα υπόθεση. Επιπλέον, καλούν το Δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, να κάνει συγκεκριμένες συστάσεις στην Κυβέρνηση προκειμένου να τροποποιηθεί η διαδικασία της ορκοδοσίας στο πλαίσιο της ποινικής δίκης.

41. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το επιδικαστέο ποσό δεν μπορεί να υπερβεί τα 18.750 ευρώ συνολικά και από κοινού για όλους τους προσφεύγοντες στις παρούσες προσφυγές.

42. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η παρούσα υπόθεση εγείρει ζητήματα όμοια με εκείνα που τέθηκαν στην προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς και λοιποί κατά Ελλάδα*. Επιπλέον, ορισμένοι από τους προσφεύγοντες στην παρούσα υπόθεση συμπίπτουν με εκείνους στην προαναφερόμενη υπόθεση. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι οι προσφεύγοντες είναι οι νόμιμοι εκπρόσωποι της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ελσίνκι, μίας μη κυβερνητικής οργάνωσης που δραστηριοποιείται στο πεδίο της προάσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Από τα αιτήματά τους περί δίκαιης ικανοποίησης προκύπτει ότι μέσω της κατάθεσης πολυάριθμων

προσφυγών επί των οποίων το Δικαστήριο έχει ήδη εγκύψει στο πλαίσιο των υποθέσεων *Δημητράς και λοιποί* (προαναφερόμενη) και της παρούσας, στοχεύουν κατά κύριο λόγο στην τροποποίηση της διαδικασίας ορκοδοσίας στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η διαπίστωση παραβίασης των άρθρων 9 και 13 της Σύμβασης αποτελεί αφ'εαυτής μία επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για οποιοδήποτε ηθική βλάβη ενδεχομένως υπέστησαν οι προσφεύγοντες.

43. Επιπλέον, σε ό,τι αφορά το αίτημα των προσφευγόντων δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι μέσα στο πλαίσιο της εκτέλεσης μίας απόφασης κατ'εφαρμογή της εν λόγω διάταξης, μία απόφαση που διαπιστώνει μία παραβίαση επιφέρει για το εναγόμενο Κράτος τη νομική υποχρέωση ως προς αυτή τη διάταξη να θέσει τέλος στην παραβίαση και να απαλείψει τις συνέπειες κατά τρόπο που να αποκαταστήσει στο μέτρο του δυνατού την προτέρα κατάσταση. Προκύπτει ιδίως ότι το εναγόμενο Κράτος, το οποίο έχει κριθεί υπεύθυνο για μία παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, καλείται όχι μόνο να καταβάλει στους ενδιαφερομένους τα επιδικαστέα ποσά για δίκαιη ικανοποίηση, αλλά ομοίως να επιλέξει, υπό τον έλεγχο της Επιτροπής Υπουργών, τα γενικά και/ή, ενδεχομένως, ατομικά μέτρα που θα υιοθετήσει στην εσωτερική έννομη τάξη του (*Πλασκι και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [GC], αριθ. 48787/99, § 487, CEDH 2004-VII, *Assanidzé κατά Γεωργίας* [GC], αριθ. 71503/01, § 198, CEDH 2004-II). Επιπλέον, από τη Σύμβαση προκύπτει, και ιδίως από το άρθρο 1, ότι επικυρώνοντας τη Σύμβαση τα συμβαλλόμενα Κράτη δεσμεύονται να φροντίσουν ώστε το εσωτερικό δίκαιό τους να είναι συμβατό με αυτή. Συνεπώς, είναι ευθύνη του εναγόμενου Κράτους να εξαλείψει, στην εσωτερική έννομη τάξη του, κάθε ενδεχόμενο εμπόδιο για μία προσήκουσα αποκατάσταση της κατάστασης των προσφευγόντων (*Maestri κατά Ιταλίας* [GC], αριθ. 39748/98, § 47, CEDH 2004-I, και προαναφερόμενη απόφαση *Δημητράς*

και λοιποί, § 94) λαμβανομένων υπόψη των διαπιστώσεων της παρούσας απόφασης και εκείνης της 3^{ης} Ιουνίου 2010.

Β. Έξοδα και δικαστική δαπάνη

44. Οι προσφεύγοντες ζητούν από κοινού και συνολικά το ποσό των 3.500 ευρώ για τα έξοδα και τη δικαστική δαπάνη στα οποία υποβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου. Προσκομίζουν προς στήριξη του αιτήματός τους δύο λεπτομερείς αποδείξεις αμοιβής. Ζητούν από το Δικαστήριο να διατάξει την καταβολή του εν λόγω ποσού απευθείας στο λογαριασμό του εκπροσώπου τους, το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι.

45. Η Κυβέρνηση επαφίεται στην κρίση του Δικαστηρίου.

46. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, ένας προσφεύγων δεν μπορεί να επιτύχει την καταβολή των εξόδων και της δικαστικής δαπάνης του παρά στο μέτρο που αποδεικνύεται η πραγματικότητα, η αναγκαιότητα και ο εύλογος χαρακτήρας του ύψους τους. Λαμβανομένων υπόψη των εγγράφων που έχει στην κατοχή του, των προαναφερόμενων κριτηρίων και των σκέψεων του Δικαστηρίου επί της δίκαιης ικανοποίησης ως προς την ενδεχομένως προκληθείσα ηθική βλάβη, το Δικαστήριο επιδικάζει από κοινού στους προσφεύγοντες το ποσό των 1.500 ευρώ για έξοδα και δικαστική δαπάνη, πλέον οποιουδήποτε ποσού μπορεί να οφείλεται από εκείνους ως φόρος. Το ποσό αυτό θα καταβληθεί στον τραπεζικό λογαριασμό του εκπροσώπου τους, το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι.

Γ. Τόκοι υπερημερίας

47. Το Δικαστήριο κρίνει προσήκον να βασίσει το επιτόκιο των τόκων υπερημερίας στο επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ, ΟΜΟΦΩΝΑ

1. *Αποφασίζει να συνενώσει τις προσφυγές.*
2. *Ενώνει με την επί της ουσίας εξέταση την ένσταση της Κυβέρνησης την ελκόμενη από τη μη εξάντληση των εθνικών ενδίκων μέσων και την απορρίπτει.*
3. *Κηρύσσει τις προσφυγές παραδεκτές ως προς τις αιτιάσεις τις ελκόμενες από τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης που αφορούν την υποχρέωση των προσφευγόντων να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους κατά τις διαδικασίες ορκοδοσίας ενώπιον των δικαστικών αρχών και την απουσία ενδίκου μέσου μέσω του οποίου θα είχαν μπορέσει να προβάλουν τις αιτιάσεις τους τις ελκόμενες από την προσβολή της θρησκευτικής ελευθερίας τους, και απαράδεκτες κατά τα λοιπά.*
4. *Αποφαίνεται ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης.*
5. *Αποφαίνεται ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης.*
6. *Αποφαίνεται ότι η παρούσα απόφαση συνιστά αφ'εαυτής μία επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που ενδεχομένως υπέστησαν οι προσφεύγοντες.*

7. Αποφαίνεται

- α) ότι το εναγόμενο Κράτος οφείλει να καταβάλει από κοινού στους προσφεύγοντες, μέσα σε τρεις μήνες από την ημέρα κατά την οποία η απόφαση θα καταστεί τελεσίδικη σύμφωνα με το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης, 1.500 (χίλια πεντακόσια) ευρώ για έξοδα και δικαστική δαπάνη, πλέον οποιουδήποτε ποσού που μπορεί να οφείλεται ως φόρος από τους προσφεύγοντες, ποσό το οποίο θα καταβληθεί στον τραπεζικό λογαριασμό του εκπροσώπου τους, το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι,
- β) ότι από τη λήξη της προθεσμίας αυτής και μέχρι την καταβολή, το ποσό αυτό θα προσαυξηθεί με τόκο υπολογιζόμενο με επιτόκιο ίσο με το επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, το οποίο θα ισχύει κατά την εν λόγω περίοδο, προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

8. Απορρίπτει το αίτημα δίκαιης ικανοποίησης κατά τα λοιπά.

Συντάχθηκε στη γαλλική γλώσσα και στη συνέχεια κοινοποιήθηκε εγγράφως στις 3 Νοεμβρίου 2011 κατ'εφαρμογή του άρθρου 77 §§ 2 και 3 του κανονισμού.

(υπογραφή)

Søren Nielsen

Γραμματέας

(υπογραφή)

Nina Vajić

Πρόεδρος

Ακριβής μετάφραση του συνημμένου
εγγράφου από τα γαλλικά.

Αθήνα, 24 Νοεμβρίου 2011.

Ο μεταφραστής

Αλέξανδρος Πετρουτσόπουλος